

Մասնաւոր յայտարարութիւն տպել տողը պիտի վճարէ 10 հաւարակ տառի համար 1 կոպէկ արծաթ: Յայտարարութիւններ տպելման հայերէն, ռուսերէն, վրացերէն, նրանժաւրէն, գերմաներէն եւ ֆուրբերէն:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Հետեւեալ նամակում, Մյոլտէն նկարագրում է իր
ընտանեացիներու մասին արտաքին զրոյթիւնը և ներքին
կարգը. «Հայոց գերդաստան անդամների մէջ, չա-
րունակութիւն է նա, տիրութիւն է խիստ պատուապա-
հովութիւն. երբ որ նայրը ներս է մտնում, որդիքն
երբեմն յիսուն տարեկան մարդիկ, ոտի են դնում-
նոււմ, նոյն պատիւը և մօբըն են ապաւինում»

որքան կամենաւ է իրան կերակրել անցեալի փառքով, բայց ամբողջ ուրիշ կերպով չէ կարող բարձրանալ թէ՛ ոչ նոյն ժամանակ ուսուցանելով, այսինքն սեփականելով իրան ուսուցանելով և քաղելով իր կրթութիւնը ուսուցանելով: Արթուր բառը դարձել է հաստատու բառ մը: Մինչև անժամ իր սեփական պատմութիւնը սովորելու համար հայը կամ վրացին պիտի կրթվին, ուրիշն ուսանան: Կա կարող է մի և նոյն ժամանակ ինկել լաւ բնիկ և գերազանց ուսուցանող չէ կարող մնալով միայն բնիկ, մի և նոյն ժամանակ մարդ դառնալ բառի բուն նշանակութեամբ, մտացող էակ և գործունեաց բազմաթիւ իր նոր և մեծ հայրենիքիս Մարտիկ կանան կրկնելով անհրաժեշտ կերպով ներթափանցելու է ուսուցանող պատմութեան ընթացքին, թէև բազմութեան մասին հոգար անցաւոր ժամանակամիջոցում չէ թոյլ տալիս արհամարհել տեղական լիզուները: Այդ բոլորովին պատմական և ոչ թէ կամաւոր դրութեան մէջ, տեղական ազգայնական յայտնաբերութիւնը որ բոլորովին կրեւելայական է, կարող է նրանց միայն փնտրել և չէ կարող կրեւել ժամանակին հոսանքի դէմ: Բայց նա թէ է անհնար կերպով, դարձեալ արգելում է կրթութեան առաջադիմութեանը, և շատերին մոլորեցնում է:

«Рускій Миръ»-ը թէև բոլորովին համաձայնում է մեր յիշած տեսլականի մասին հետ, թէ մի տեսութեան մէջ փոքր ազգութիւնները պէտք է միանան մեծ և տիրակալող ազգի հետ, և թէ պէտք է տիրել պետական լիզուն այնուամենայնիւ, նա աւելցնում է:

«Այսպէս է ասել և հետեւելով»:
«Այս քանի կրթութիւնը մեծ փնտրելով, որքան և զօրեղ և արդար լինելը նոյնանց մինը, որքան և տկար և միակողմանի լինելը միւսը, — արձակ ձգնարտութիւնը այնուամենայնիւ չէ կարող լինել ամբողջապէս առաջին ձեռքում. մինչև անգամ մանանկիկ հասակը, որ զբոսնում է կշռի թափի մէջ, ցոյց է տալիս իւրեան վերաբերող ներգործութեան ծանրութիւնը:

«Անտական լիզուն պէտք է հանդիսանայ. մինչև անգամ ինքն ըստ ինքեան նա կը լինի գլխաւոր գործիք բնիկների զարգացմանը, ուրիշն, և արդող ազգի հոգին փոքր սոս փոքր կը ներշնչուի նոյն մէջ: Այստեղ է Առաջադրութեանը, որ ամեն մի մտածող մարդ մտածում է ուսուցանելու: Ժամանակով կարող է, մինչև անժամ պէտք է, որ լինի օրգանական միասնաւորութիւնը: Բայց մինչև այն ժամանակը տեղային լիզուն, որ ծառայում է ամբողջ առաջին գործածութեանը, թանկագին է մինչև

կրտսեր եղբայրը իւր մեծ եղբոր առաջին չէ ծընունդ, մինչև որ նա չհրաշքէ: Կանայքը ամեն մարդու առաջն օտի են կանգնում» (Նամ. Թ. Երես. 43.)

Միայն այդ մի քանի տողերը կան ամբողջ հատորի մէջ հայերի ներքին անայնի կեանքի մասին, բայց պէտք է ասել որ Մարտիկ այդ կեանքի էական կողմերը ըմբռնել կարողացած է. ա) այն ցաւալի և միանգամայն խառնաւայ յատկութիւնը, որ հայերը անտարբեր և սառն աչքով են վերաբերում իւրեանց ազգային անձնութեանը և իւրեանց մայրենի լիզուն պահպանելուն, իհարկէ այդպիսի մի յատկութիւնը պէտք էր միայն դարձանքը ուսնալ գերմանացուն, որին անհասկանալի է այդպիսի անտարբերութիւնը, և բ) հայերի գերդաստանական կեանքի գերադասութիւնը և այն վսեմ ու բարոյական սկզբունքները որի վրա հիմնուած են գերդաստանական յարաբերութիւնը և մանաւանդ գերդաստանի մէջ կնոջ բնական դրութիւնը: Մեր գերդաստանը, որի նշանակութիւնը մեր պատմական կեանքի մէջ դեռ պարզ չէ, շատ երեւելի էր արդար ծանապարհորդների և գիտնականների ուշադրութիւնը և համակրութիւնը և զրաւել. ցաւալի է որ այժմ ոմանք ինքնակոչ և թերաւ լուսաւորեալներ իւրեանց իսկ և տկար խելքով քննել և գնահատել չկարողանալով այն կարծիքները գերդաստանական յարաբերութեանց մասին, որք տիրում են այժմ Ռուսաց հասարակութեան մի մասի մէջ, և որք միանգամայն միջ օտար և տարբեր կեանքի արդիւնքներ են, մուծանել են ձգտում մեր գերդաստանի

անգամ լուսաւորում և ուսնալ բնիկների համար, նա ունէ իւր կրթողական նշանակութիւնը, և արժանի է, մի նշանաւոր չափով, կառավարութեան բարեհաճութեանը:

«Այլ և տեղութեանը պատկանող սահմանակից երկրների բնակչաց օրգանական միասնութիւնը յիշող, որք օտար և հակամիտ էին տիրող ազգին, մնում է մի բարոյական ինքնաձեւ հիմք, որոյ վերայ կայանում են տեղային աւանդութիւնները, սովորութիւնները և հասկացողութիւնները, որք ունեն կեանքի իրաւունք, որպէս ամեն կենդանի և իրական բան» — մի հիմք, որը ոչ օգուտ և ոչ հարկ կայ բանդիլ արհեստական հնարներով: Հաստատութիւնը պետութեան կայանում է հոգեւոր միութեան և ընդհանուր օգուտ պարզ հասկացողութեան վերայ, և ոչ երկրորդական ձեւերի միակերպութեան մէջ»:

«Նահանգները, որք կորուսել են ամենայն ինքնակալութիւն, ամենայն զոյր տեղային, որք կոչել են լոկ կառավարչական վերաբաժանում, դադարում են ազգայնաց, այն ժամանակ ժողովրդի բոլոր մտաւորական և բարոյական կեանքը ներհոսում է դէպի տիրող և թուլանում են անդամները, որք ուղղակի տանում է դէպի չնկարգնութիւն, և կամ պարզ ուսուցանել արտասանելով — դէպի պաշտօնականութիւն, որք չէ խոտանում ոչ հարուստ զարգացում և ոչ մեծ յարատեւութիւն: Պատմութիւնը ներկայացնում է մեզ այդ մասին երկու մեծ և հակասական օրինակներ — հին Հռոմը և հին Յունաստանը, որք տարածեցին այնքան հեռու իւրեանց տիրապետութիւնը, որք տեղեւորեցին այնպիսի լայնատարած դաշտ իւրեանց լիզուներ: Հռոմը ջնջում էր նահանգների ինքնակալութիւնը, հաստատում էր բոլորը մի մակերեւոյթի տակ, տարածում էր իւր լիզուն, կարելի է ասել, այդ ամենը անում էր մեքենաբար և առաւելագոյն ոտիկանական հնարներով. մարդերի ամբողջութիւնը լուսաւորում էին նորա տիրապետութեան ներքոյ, բայց նահանգները մեռնում էին: Մայրութեան լատինական բաժնի ամբողջ տարածութեան վերայ չէ բարձրացաւ, որպէս նկույզ Հռոմին ոչ մի ինքնակայ կենդանի զարգացման: Հաստատանք տարածում էր իւր լուսաւորութիւնը ամենաբարձրակարգ կողմերում, չէ յաղթահարելով ոչ մի երկրում տեղային կեանքը, արեւելքի կենդանի, թէև հելլենացած հոգի վերայ բուսան, որպէս նկույզ Միջերկրի և Արեւմտեղիական և Ասիոյն, և զանազան այլ կենդանի մտաւորական գործունէութեան, այնտեղ ոչ միայն կեանք ունէին մարդիկ, բայց կեանք ունէին և նահանգները, որոնք ամենեւին չէին ցանկանում խղի իւրեանց

մէջ: Եւ այդպէս փոքր են փորձում խախտել մեր գերդաստանի հիմքերը, տապալել այն հաստատութիւնը, որի յիշանքի մէջ շարունակուած է մեր պատմական կեանքը, որ պահում է և զարգացնում է ազգային յատկութիւնները և մեր միութեան զգացմունքը, որ իւր պատկառելի կերպարանքով և բարոյական վեճ սկզբունքներով յապուէ է առում ամեն խելամուտ խաղաղկողին:

Մարտիկի նամակները մէջ կան և մի քանի տեղեկութիւններ հայերի քաղաքական վիճակի մասին ճանկատանքի մէջ. մանաւանդ արժանի են ուշադրութեան նորա դատողութիւնները դիւտուրական հարցի մասին:

Ի՞նչ նպատակի մէջ նկարագրելով տները արտաքին և ներքին ձեւերը, նամակագիրը շարունակում է թէ «Թուրքները ունեն այն արտօնութիւնը, որ իւրեանց տները լայն կողմը դարձնում են դէպի Բոսփոր և ներկում են նոյն կարմիր, կապուտ, կամ դեղին, մանաւանդ կարմիր ներկով. այն ինչ յայտն է հայ տների միայն նեղ կողմն Բոսփոր է գուրազարիւ, սեքս ներկում են միւրազգայն ներկով: Իսկ թէ այնուամենայնիւ առում հարստութեան կերպարանք ունի. կիսակէս ներկում են միմեանցից տարբեր մոլորագոյն ներկով, որպէս զի երկու մասը, զոյր սեպհականութիւն երկու Բոսփոր գիւղերը, մասնաւոր նոյն» որոնք գիւղերի գրութիւն ունեն Սուլթանին կամ նորա փեսաներին են պատկանում: Սեպհականութեան իրաւունք անդոր է իշխանութիւն ունեցող մարդու պահանջները դէմ» (802—3)

կապերը քաղաքական կենդանի հետ: Ահաքի և ինքնագործութեան ամէն մի ձեւի մէջ պարունակում է զօրեղ հիմք: Չուր չէր հիշենական բաժնի կայսրութեան ապրից հազար տարի աւելի, քան թէ նորա լատինական կէտը»:
Թ. Մ.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԿԵՍՏԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆ
ՋՐԱՆՑՔ ԵՒ ԳԱԶ

I
Ինչպէս մենք արդէն հաղորդած էինք, քաղաքային վարչութիւնը նշանակված մասնաժողովը, որին յանձնած էր բնիկ տեղակալը, ինչ ընկերութեան նիստից առաջարկված պարտեկար, հասկանալով յիշեալ պրոէկտի անյարմարութիւնները ինչպէս լուծմ ենք, պարտաւորութիւն համարեց իր կողմից մի նոր պրոէկտ գրելու:

Այս նոր պրոէկտի գրողները հասկացան որքան անյարմար էր հիմնով ուսումնարանը ներթափել և իւրե, միմեանցից տարբեր վարչութիւնների հակոգութեան քաղաքային վարչութեան, տիրակալային ընկերութեան և ուսումնարանական շրջանի հոգաբարձութեան:

Նոր պրոէկտի առաջարկութեամբ արվեստագործական ուսումնարանի պիտի անմիջապէս գտնվի Նորին Բարձրութեան Փոխարքայի խնամակալութեան տակ և կախված լինի քաղաքային վարչութիւնից:

Ուսումնարանի տարեկան ծախսը նշանակված է 12,000 ռուբլի, որոնցից 10,000 ռուբլի կը ստացվի քաղաքի միջոցներից իսկ 2000 ռուբլին կը գոյանայ հինգ պատուաւոր հոգաբարձուներից ստացվելու տարեկան 400 ռուբլի տուրքից, որի փոխարէն յիշեալ հոգաբարձուները իրաւունք կունենան հազնել մուշկուրի (կարծեմ ինկնորդ կարգի) և երկու տարի մի անգամ կը ստանան Բարձրագոյն պարգև:

Բայց Նորին Բարձրութեան հովանաւորութեանց, ուսումնարանը կ'ներթափվի քաղաքային վարչութեանը և զաւաւակտի հակոգութեանը:

Հարկեալ գրողները աւանակալով, որքան թերի է մեր արվեստագործական երկրանիքի մէջ սկզբնական ուսումը, և որքան անպատրաստ կը լինին մանուկները սկսել արվեստագործական կրթութիւնը առանց տարրական ուսման, — բաժանում է բոլոր ուսումնարանը երկու մաս՝ բուն արվեստագործական (մասնաշրջանական) ուսումնարան և մի պատրաստական դասատուն, կամ ուսումնարանին

«Մի քանի ժամանակ է արդէն, գրում է Մարտիկ իւր յիշեալում, որ հարց է բարձրացած, թէ արդե՞ր կարելի չէ հայերից դիւտուր առնուլ: Իրաւունքի կամ գոնէ արդարութեան նշանակութեամբ, զորա ղէմ տեղեւոր բան չկայ: Երբ որ թուրքները տիրեցին երկրին, նրա պաշտպանութիւնը բնական է, որ իւրեանց վրա յանձն առած, իւրե մի թիվն պարտաւորութիւն, և փոխարինողները արդարեւ վրա հարկեր դրին: Բայց հետզհետէ այդ յարաբերութիւնը փոխուեցան, մասնաւորապէս հոգատեղեր զաւան և հետեւաբար այն բոլոր հարկերը, որ հոգիւրից աւանում էին վեճարկ սկսեցին և նոյն, և ենթակողեցան քաղաքի հետ հաւասար և այն հարկերին որոնք յետոյ սահմանուեցան. եթէ չհաշուենք անորէն պահանջները, քաղաքները մասնաւորականներից աւելի վճարում են խաղած կոշտած հարկը, մաս երկու թաւերի արժողութեանը. այն ինչ դիւտուրականութեան հարկը մի անտանելի բեռն է դառնել: Բ. Դուրք բոլոր միջոցները գործ գնելով մինչև տկարացնելով իւր ազգը, չէ կարող այնուամենայնիւ այնքան զօրք պահել, որ կարողանայ պաշտպանել իւր տէրութեան սահմանները Պարսկաստանից սկսեց մինչև Աստորիայ, և Արաքսատանից մինչև Ռուսաստան: Այդ դիւտուրութիւնը, Ասիայի այն մասի նկատմամբ, որ ես եմ ձանաչում, իրաւացի է երեւում ինձ, անհրաժեշտ հարկաւոր և հեշտ իրագործելի. իհարկէ սասան չէ վերաբերում բոլոր քրիստոնեայ հպատակներին, առանց բացառութեան: Ասիայի Հայերը, քաղաքային, ու ժող, նաղանց, գործունեաց և ըստ մեծի

կից սկզբնական մի ուսումնարան մի դասատունից քաղկապած, որտեղ կ'աւանդվին բացի ուսուցանելից և յունագաւան կրօնից՝ հայերէն և վրացերէն լեզուներ և նոյնպէս հայոց կրօնը:

«Քաղաքային վարչութեան ընդհանուր ժողովից կախված կը լինի ուսումնարանի տեսչի ընտրութիւնը, որին ներկայացնում է քաղաքապետը»:

Ուսումնարանը կ'ունենայ կիսապանդխտ անուանված աշակերտներ, որք ուսումնարանում կը ստանան իրանց սնունդը:

Բայց պատուաւոր հոգաբարձուներից, ուսումնարանի ծառայողներից ոչ մէկը արքունի ծառայութեան մէջ չի համարվի:

II

Արվեստագործական ուսումնարանից յետոյ քաղաքային վարչութեան ընդհանուր ժողովը ինչպէս լուծմ ենք, բնեց հետեւալ խնդիրները՝ ջրանցքը և դաղել լուսաւորութիւնը:

Ջրամանայի չէ, որ մինչև այժմ մեր հասարակական գործիչները չեն կարող հասկանալ այն սկզբնական ձգնարտութիւնը, որ օգուտը և շահը միմեանցից տարբեր են: Որ մի քաղաքի բնակիչներին ջուր տալով, կրթել չէ կարելի սպասել ջրանցքի ձեռնարկութեանց մեծ ստիպանք, ուրիշն եթէ հիմնով բաժանորդական ընկերութիւնը, նա ոչ թէ միայն չէ շահվի այլ գուցէ կը վնասվի:

Այդ է պատճառ, որ կ'օնց է սիւս խնդրողները, ինչպէս պ. Բօգաչով, կամ պ. Վէրսեւ, վանով և ընկ. միացնում են երկու ձեռնարկութիւն, ջուրը և դաղը միասին, — և պահանջում են քաղաքից բուսական մեծ գրամական երաշխաւորութիւն»:

Մենք չենք դատարկու հազար անգամ կրկնելուց, որ դաղը և ջուրը երկու միմեանցից բոլորովին տարբեր ձեռնարկութիւններ են: Ջուրը կրթել չէ խոտանում շահ, բայց անհրաժեշտ և քաղաքի առաջին պիտոյի աւարկայ է: Այդ է պատճառ, որ այժմ հիւրքում է կարկուծիւնը այդ ձեռնարկութեան իրագործումը յանձնել մի բաժանորդական ընկերութեան:

Վաղը շահաւետ ձեռնարկութիւնն է և կարող է աւելցնել և ջուրը ընկերութեանը՝ կամ կ'օնց է սիւս էր ընկ. մեծ ստիպանք տալ: Այդ է պատճառ, որ պ. պ. Բօգաչովը, Վերսեւիւնովը և այլ առաջադիմիկներ կամենում են այդ երկու գործը միասին սկսելու:

Ջուրը որպէս անհրաժեշտ բնակիչների համար, որպէս նրանց առաջին պիտոյը լցունալ, միայն նիւթապէս պայանդուած ժողովուրդ է. նա տէրութեան աւելի հաւատարիմ և անձնանուէր է, քան թէ մասնատական քուրդ և արաք աղբիւրը:

«Հաֆիս փաշան մտածում էր ամէն մի քսանապետի իշխանութեան ներքոյ գտնուած բաժնի մէջ մի մի հայ յօդել, այդպիսով զօրք քսաներորդ մասը հայերից կը բաղկանայ. բայց ես չեմ կարող այդ կարծիքին հաւանել. որովհետեւ վերջին քուրդ գննուողը իրան իրաւունք կտար իշխանութիւն բանեցնել քրիստոնեայի գլխին. քրիստոնեաների վիճակը չառ ողորմելի կը լինէր և հայերից շատ միջակ գննուողները զորք կգային, մանաւանդ որ նոյնա գուրի պէտք է միայն փոքր ինչ բարձր աստիճան ստանալու յոյսից»:

«Բայց եթէ ամէն մի գնդի համար հայերից չորրորդ բաժանվորն կազմէին, հայը գոնէ մինչև քինբաշի կամ մայորի աստիճան բարձրանալ կարող էր. այն ժամանակ մասնատական և քրիստոնեայ բաժանվորների մէջ նախանձաւորութիւն կը լինէր և այդ նախանձաւորութիւն երկուսին ևս օգուտ կը բերէր: Այդպիսի առաջարկութիւնը աւելի ընդունալիս կարող էր գտնել քրիստոնեաների կողմից. զօրք մեծ օգնութիւն կը տաւ նոր, իսկ ժողովուրդը զգալի թիվութեան իհարկէ դիւտուր տուող քրիստոնեայքը խաղաղ ազատ պէտք է լինեն. այդ հեշտ և իրաւացի միջոցով գուցէ կը պարստատու քրիստոնեաները այժման վիճակից դուրս գալը» (321—322)

(Կը շարունակուի):

ան մի
անդին
անդին
անդին

եր ժո-
ռնս չի
դարա-

անդին
անդին

անդին
անդին

անդին
անդին

անդին
անդին

անդին
անդին

անդին
անդին

անդին
անդին

անդին
անդին

անդին
անդին

անդին
անդին

անդին
անդին

անդին
անդին

անդին
անդին

անդին
անդին

անդին
անդին

ցանկ, որպէս առողջութեան համար առաջին
առաջնութիւնը,—չը պիտի ապ Կոնցէսիօնէրին և
բաժանորդական ընկերութեանը իրաւորելու
այլ ինքն բարոյքը պիտի հոգայ այդ մասին:

Աչքի առաջն ունկնով այդ ճշմարտութիւն-
ները, մեզ զարմանալի է թուում, որ քաղա-
քային վարչութիւնը, քաղաքագլխի բերանով
յայտնում է որ ջրի ձեռնարկութիւնը սկսելու
համար կարելի է սպասել խօստանալով բանի
մի ժամանակից պատասխան տալ մի անգլիա-
կան անյայտ ընկերութեան անյայտ ներկա-
յացուցիչ կողմից և աւելացնում է թէ՛ մենք
դեռ ևս հասած չենք ջրանցքի իրաւորմանը
բայց՝ գաղի լուսաւորութիւնը կարող ենք իրա-
գործել... Մեզ անհամարանալի է, որ անհրա-
րա ժեշտը թողած, սկսե՛նք մտածել այն
ձեռնարկութեան իրաւորման վրա, որ հա-
մեմատաբար շուտ լուծ թե ան առաւելա-
ների կարգում պիտի դասաւորենք...

Բաղաքային վարչութեան կողմից ընտրու-
ված մասնագործն էլ, որ նշանակվեցաւ այդ
խնդիրը մշակելու համար, ինչպէս լսեցինք,
հասաւ այն եղբարկացութեան, որ ինքն ոչինչ
չէ հասկանում: Զէ կարելի չը գտնուի երբ մար-
դիկը խօստովանում են որ մի բանին անտե-
ղեակ են: Մասնագործը խօստովանեց, որ չէ
խմանում, որքան ճիշդ են Կոնցէսիօնէրինից
ներկայացրած թուանշանները ու նրանց պա-
հանջած գնները, սրովհետեւ չը գիտէ որքան
կը նստի նախօրէին ներկայացնող գաղը, որքան
կը տւեն խողովակները և այլն,—նա պահան-
ջում է որ նախ քան վճիռ տրվի այս կամ այն
Կոնցէսիօնէրին մասին, քաղաքը ինքն իր հաշիվով
անէր նախապատրաստական հետազոտութիւն-
ները թէ ջրանցքի թէ գաղի լուսաւորութեան
մասին և ծախսեր այդ բանի վրա մինչև 10,000
ռուբլի:

Առ ժամանակ հարցը այդ դրութեան մէջն է՝
քաղաքը ոչ ինքն է անում հետազոտու-
թիւններ, երեւի փող չունենալով, ոչ ինքն է
սկսում ձեռնարկութիւնը, ոչ վճռադան քայլ է
անում փոխառութիւն անել, ոչ մասնաւոր
Կոնցէսիօնէրինին կամ բաժանորդական ընկե-
րութեանը յանձնում է գործը,— և բացի սո-
րանից, որքան հասկացանք, համոզված է որ
ջրանցքը իրագործելու խնդիրն մէջ դեռ ևս
վաղ է, այլ եթէ մի բանին պիտի ձեռք տայ,
այդ պիտի լինի գաղի լուսաւորութիւնը
թիւնը, որ անկարելի է չը ծանաչել, որպէս
երկրորդական և այս լրագրիս աւելորդ բան,
մինչև որ ջուր չունի քաղաքը, իսկ ընակիչները
ջրի տեղը խմում են օրգանական փառած մաս-
նիկներով լի անտրոշ մի բաղադրութիւն, որ
զգուշացնում է փառածութեան թուրքական
օգնութեամբ է տարածվում ամբողջ քաղա-
քում:

Ահա մի պատկեր, գաղով լուսաւորված 100
հազար բնակիչներով կովկասեան մայրաքաղաքի
փողոցները, որտեղ ջուրը բաժանվում է նա-
հասարակական, կեղտոտ թուրքական օգնու-
թեամբ...

ՆԱԽԱԿ ԱՅՈՒԼԻՍԻՑ

Երևանից ոչ հեռու գտնվում է մի գիւղ, որ կոչ-
վում է Գաւառ: Սա ունի մօտ 300 տուն: Այս
թուրք-Պարսկերէն են մօտ 50 տուն, թուրքերը՝
մօտ 50 տուն, մնացեալները հայեր են:

Հողեր, որոնք թէ և յարմար են հողագործու-
թեան համար, բայց ջրի սակաւութեան պատ-
ճառով մինչև այժմ մնացել են անմշակ: Այս հան-
գամանքը աչքի առաջ ունենալով՝ ինչպէս լսում
ենք, գններով կախանալով վեր է առել Տերութիւ-
նից այդ գիւղերը այն պայմանով որ երաւակից, որ
անցնում է հենց Գաւառի մօտով, ջուր հանել տայ
և մինչև 60 տարի ստացած օգուտը դրան լինի:
Լսում ենք նոյնպէս որ Հին-Նախիջևանում կաղ-
մուռ է ընկերութիւն, որ մտադիր է Ուլիթի փա-
(երկը բլուր) ստուած լեռան (Գարաբաղում) ստո-
րոտում հոտով Բաղար-չայ կոչուած գետի ջուրը
զգնել Արիւնչայ առուած գետը (Երևանի մօտ), որ-
պէս գիտի այդ ջրով կարողանան օռոգել այն հողերը,
որոնք կրկին ջրի սակաւութեան պատճառով ան-

մրջակ ընկած են Երևանի ու Նախիջևանի մէջ:
Վերին Ագուլիսում՝ Որոտուտ քաղաքի կող-
մում (պարսիկ դէպ) և Երեւանի Ագուլիսի հարաւային
կողմում կան մեծ տարածութեամբ հողեր, որոնք
մինչև հիմա մնացել են անմշակ ջուր չլինելուն
պատճառով: Ցանկալի կը լինէր որ և մեր Ագու-
լիցից ուշք դարձնէին դոցա վերա, և աչքի առաջ
ունենալով Ագուլիսի ջրի պակասութիւնը և էն
անթիւ անբաւականութիւնները, որ պատահում
են ամէն տարի, երբ ամառը այդտեղի գետակը
ցամաքում է,—կաղմէին մի ընկերութիւն և ջուր
հանել տալով Երաւակից,—որ շատ հեշտութեամբ
կարելի է, որովհետեւ հեռաւորութիւնը այդ հողերի
ու գետի մէջ հազիւ թէ լինի 3 կամ 4 վերստ,—
և սկսե՛նք վարել այդ պարագայ մնացած տեղերը:
Այս խնդրի կարեւորութիւնը զգալի է նա մասնա-
ւորապէս Երեւանի, եթէ յիշենք Ագուլիսի բնակ-
չաց մեծ մասի չքաւորութիւնը և նոցա վաճա-
ռականութեան, կամ աւելի լաւ է ասել մանրա-
վաճառութեան օրէջ օր թուանալը, հետաքրքար և
շատերի աղքատանալը: Պատճառը պարզ է երե-
ւակայեցէ՛ք ձեզ մի վաճառական, թիւ հարստու-
թիւն արդեօք պիտի նա ձեռք բերի, թէ որ օրի-
նակի համար, առնում է մի քաղաքում չիթ և ու-
ղարկելով մի այլ հեռավոր քաղաք ծախելու, ստա-
նում է մի թուրի մէջ 20 կօպ. օգուտ կամ քիչ
աւել կամ պակաս: Միւս վրա յայտ դրած նա
պիտի շարունակի իր մանրավաճառութիւնը. սո-
րմնով պիտի նա կերակրի իր գերդաստանը...
Թող թէ ինչո՞ք կրած անտանելի նեղութիւնները,
ճանապարհին արած ծախսերը և այլն: Այս է
Ագուլիսի ժողովրդի օրէջ օր աղքատութեան գըլ-
խուր պատճառը, և նա պիտի ստիպէ նրանց
բարեխաւացնել իրանց դրութիւնը, իսկ բարեօր-
ւում միակ ապահով միջոցն է հողի մշակութիւնը,
որ գեռ ևս չէ զրաւել Ագուլիցից ուղարկութիւնը:

Ս. Յ. Ս.

ՆԵՐՔԻՆԻ ԼՈՒՐԵՐ

Մեզ լսում ենք, որ պ. Սիմօն օվիչը (որը
հիմնել է մանկական պարտէզ Թիֆլիսում) դի-
տաւորութիւն ունի այս օրերս կարգով մի հասա-
րակական դպրատան մէջ մանկավարժական նիւ-
թից՝ «պէմպէրամէնսնների վրա»:

Գանձակից գրում են որ նորերումս այնտեղի
գերմանացի գաղթականների (չէնէնդօրֆ կօլօ-
նիայի) և թուրքերի մէջ սաստիկ կռիւ է պատա-
հել, որովհետեւ ինչպէս գաղթատու են գերմանա-
ցիք, թուրքերը չէն թող տալիս նրանց վարել
իրանց հողերը: Գերմանացիք հիմնում են իրանց
իրաւունքը նա զէլի վրա, թուրքերը վաղուցվայ
սեփականութեան վրա: Թուրքերի կողմից սպան-
ված է մի մարդ և երկուսը վիրաւորված են:

Гражданинъ заарѣшѣнъ былъ въ, որ Դասի
ընդունելութիւնը կը նստէ ռուսաց տերութեանը
500 հազար ռուբլի:

Ապրիլ ամսի ընթացքում Թիֆլիսի մաքսա-
տունը բերկեցան ապրանք 213,974 ռուբլի 62
կօպէկի: Նոյն ամսի ընթացքում ոչինչ չը վա-
ճառահանվեցաւ:

Ներսիսեան գլխավոր հայոց լեզվի հարցա-
քննաթեան մասին բաւականաճանաչեց այս ան-
գամի համար այն նկատողութեամբ, որ աշակերտ-
ները մեքենայական են պատասխանում, որ դա-
սաւորութիւնը երեւում է թէ այդպէս է կարգադրած՝
ոչ թէ աշխարհաբար լեզուն լինի հինը և
մեկնակի գրաւարի օգնութեամբ և փոխադար-
ձապէս,—այլ միայն գրաբար լեզուն աւանդվում
է և մեկնակի է աշխարհաբարի օգնութեամբ:
Սենք չենք կարող չը յայտնել նոյնպէս մեր գաղ-
մանքը որ վերին դասաւան մէջ գրական ու-
թեան պատմութիւնը, որ շատ անհրաժեշտ
և նշանաւոր առարկայ է, բոլորովին չեն անցկա-
նում, այլ բաւականաճանաչ են երկու երեք մասե-
նադիրներ կարողալով... մենք չը գիտենք թէ սա
ինչ կարգադրութիւն է... Գիտէ՞ք աւելի աշ-
խարհագրութիւնը և հարցաքննութեան մասին
մենք կանենք, որ կարծես թէ աշակերտները աւելի
են հասկանում այդ առարկայ քան թէ նախըն-
թացները և հարցաքննութիւնը աւելի կենդանի է,—
բայց դարձեալ նշմարում է քիչ թէ շատ նոյն
երեւոյթը. վարժապետը աւելի է խօսում քան թէ
աշակերտը, այնպէս որ վարժապետի զարգացման
հետ աւելի կարելի է ծանօթանալ, քան թէ աշա-
կերտի մտաւոր կարողութեան հետ:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԽԱԿ ՅԻՐԻԹԻՑ

Արկին դառնում եմ գէտի Յիրիթի կանայքը:
Անցեալ նամակում ես բերեցի նոցա ընդհանուր
թիւը և պարագայներ բաժանումը: Այս անգամ
կը բաժանեմ նրանց աղբուրթիւններին նայելով,
որքան որ այդ հնարաւոր է, կամ, գոնէ ծագման
տեղերին նայելով: Այս կողմից ես ընթերցողին
աւելի զարմանալի թուանշաններ պէտք է տամ,
քան թէ առաջ Յիրիթում դասեր լսող բոլոր կա-
նանց թիւը, եթէ յիշում է ընթերցողը, 114 է: Այդ
թիւի մէջ կան 1 վիճակագրի, մի անգղիացի աղ-
ջիկ, 1 կրօնաւոր, 2 սերբիացի, 3 շվեդարժանակ
գերմանուհի, 5 բուն գերմանուհի և 100 Ռու-
սաստանցի: Առում եմ Ռուսաստանցի, որովհետեւ
նոցա թիւում ամէնքը Ռուսեր չեն: Այդ թիւից
պէտք է գուրս հանել 1 հնացողը, Ռուս-գերմա-
նուհիներին և Հրէաներին: Մանաւանդ շատ են
վերջիններս, թէ որքան են նոցա իսկապէս, նոյն-
պէս և թէ որքան են Ռուսաստանցի լեհերը և
գերմանուհիք ցուցակով որոշելը համարեա ան-
հնարին է: Բայց նոցա թիւերի գումարը, երկրին
էլ միայն առած հաւանում է մինչև 35. Բուն Ռու-
սները 61 հատ են: Գետնի գալիս են 1 վրացի
աղջիկ և 3 հայուհի: Սակայն վերջիններից մինը
թագի Յիրիթը և տեղափոխուած Ժանկա, ուր
նոյնպէս դասեր է լսում: Այս մէկն էլ կը նկա-
տեմ այստեղ, որ հայուհիներին մինը, նոյնպէս և
վրացուհին նուրիւն են իւրեանց բժշկական գոր-
ծաւնեւթեան:

Սոյնպէս, վերագրանալով գէտի թուանշանները,
տեսնում ենք, որ համարեա բոլոր այստեղի ռուս-
նոց կանայքը Ռուսաստանցիք են: Ինչո՞ք բացա-
րենք այդ երեւոյթը: Միւս կողմից նկատեցէ՛ք,
որ այդ 114 կանանց մէջ չը կայ ոչ մի Ֆրանսիացի,
միայն մի հատ անգղիացի և մի ամերիկացի: Դա-
սաւորեցէ՛ք կարգով բոլոր եւրոպայի տերութիւն-
ները արեւելքից գէտի արեւմուտք և դուք կտա-
նաք հետեւալը. Ռուսաստանը իւր չրջապատող
պաւօնական երկիրներով, Գերմանիան, Ֆրանցիան
Անգլիան, և վերջապէս Հիւս, Ամերիկան: Այդ բո-
լոր երկրներում վրացի ժամանակներս սկսուել է
շարժումն այն կանանց մէջ, որոնք գոհ չեն իւ-
րանց այժմեան հասարակական դրութենից, որ
նոցա չի տալիս հնար տղամարդկանցից անկախ
լինելու: Բայց որովհետեւ կատարեալ բարոյական
անկախութիւնը հնարաւոր է միայն այն ժամանակ,
երբ կայ նիւթական անկախութիւն, *) այսինքն,
հար մարդ, թէ տղամարդ և թէ կին, ինքն է
ձգարում իւր մի կտոր հացը, այս պատճառով և
այս բոլոր երկրներին կանայքը հարցը առաջար-
կում են իւրեանց այս ձեռք. ամենից առաջ ա-
սում են նոքա, մենք պէտք է ձեռք բերենք
այն իրաւունքը, որ կարողանանք աշխատել ա-
մէն առարկայում, ինչ ուղղում է լինի այդ, ծանր
կամ թեթիւ արհեստ, կամ վերջապէս թաղաւորա-
կան կամ հասարակական ծառայութիւն: Երբ մենք
կտանանք իրաւունք բոլորի, փաստաբան, քաղ-
տուղար, ուսուցիչ, դատաւոր՝ մի խօսքով ամէն
բան լինելու, ինչ որ այս օրօգին կարող է լինել
տղամարդը, այն ժամանակը մենք էլ մեր ստի վերա-
կը կանգնենք և էլ բնու չենք դառնալ ոչ հօր, ոչ
կնոջ, ոչ մարդու համար. զգալով մեզ նրանցից
անկախ, մենք նրանց կտրուկեղ յարգել մեր իրա-
ւանց հաւատարմութիւնը: Այդ գաղափարը միա-
կերպ տարածուել է վերոյիշեալ երկրներում: Եւ
ոչ միայն կանայքն են ձգտում գէտի այդ նպա-
տակը, այլ և մարդկանց մի մեծ քանակութիւն
օգնում է նրանց այդ բանով, յայտնել բան է իւր
սեփական շահը աչքի առաջ ունենալով, որովհետեւ
նոքա շատ լաւ տեսնում են, թէ ինչպէս շատ ան-
գամ անօրինական և ինքնագլուխ աշխատանքի
անընդունակ, բայց իւր աշխատանքը գործ գնելու
հնար չունեցող կիներ արգելք է լինում նոցա անձ-
նական բաղադրութեանը իւր դրութեան հոգին
էլ նրանց միւրը գցելով: Այսպէս, կրկնում ենք
մենք, այդ բոլորը շատ լաւ հակայեղ են շատերը
այդ երկրներին տղամարդկանցից ու կանանցից:
Բայց չէ որ բացի այդ բոլորից, որոնք հասկացել
են կանանց մարդոց հետ հաւատարմութեան անհրա-
ժեշտութիւնը, կայ մի ուրիշ ահագին բարոյութիւն,
որ չի խոստովանում այդ համարեա անհրաժե-
շտ և վերջինների թիւը շատ մեծ է առաջինների
քանակութենից: Կաղմուռով մեծագոյն մասը, նոքա
ամէն տեղ ներկայացնում են մի դժուր հասարա-
կական ոյժ, որի վերայից անկարելի է անցնել:

*) Ճշմարիտ է որ կայ քչ ունեցող կանայք
Ռուսաստանում աւելի իրաւունք են վայելում
քան թէ Եւրոպայում:

Իմք:

Ինչ պէտք է անել այդ ոյժը իւր կողմը քաշելու
համար—անհ այն հարցը, որ զանազան երկրների
կանայքը և սոցա պաշտպանները զանազան տե-
սակ են վճռում: Արեւմտեան ծայրում, Ամերիկա-
յում, և Անգլիայում, ուր ամէն քաղաքացի իրա-
ւունք ունի ընտրել և ընտրուել և այդ կերպով
ուղղակի մասնակցում է նոր օրէնքներ ստեղծելու
և հնարը ոչնչացնելու մէջ, այդ երկրներում բնա-
կանաբար ծագել է և կանանց մէջ միտք այդ
իրաւունքի համար կուռեղու:

Ուրեմն կանանց ազատութեան պաշտպանները
Ամերիկայում ուղղակի կենսեցից են սկսում գործը:
Այստեղ դաստիարակութիւններին ու ճառերին վերջ
չը կայ, թափառական ատենաբանները—կանայք
և տղամարդիկ,—ամէն տեղ կաղմում են ժողով-
ներ. կանանց ընկերութիւնների մի ամբողջ ցանց
պատում է Հիւս, Ամերիկան, և ներկայումս այս
ընկերութիւններին կաղմուել է մի կուսակցութե-
ան, որ անասելի կերպով շարունակում է իւր
գործունէութիւնը: Որ իմ կարողացողը կարողա-
նայ հասկանալ, թէ ամերիկացի կանայքը որքան
ընդարձակ են դնում հարցը, եւ կը յիշեմ միայն
այն, որ անցեալ տարի նոր նախագահ ընտ-
րելու ժամանակը նոքա յառաջ բերին իւրեանց
կուսակցութեան ներկայացուցչին—տիկին Վուդ-
թօրն: Ի հանրէ նոցա ներկայացրած անձն չըն-
տրուեցաւ, բայց միայն նոցա վճռականութիւնը
ցոյց է տալիս, որ կանանց կուսակցութիւնը Ամե-
րիկայում ոյժ է ներկայացնում: Ահա այդ գոր-
ծունէութեան այդ գործնական ընթացքի մէջ է,
որ կենդանացած է Հիւս, Ամերիկայի բոլոր ա-
ռաջաւոր կանանց ուղարկութիւնը, նոքա ժամա-
նակ չունեն գիտութիւններով պարագլու, որ իւ-
րեանց յառաջադիմութեամբ ապացուցանեն, թէ
նոքա տղամարդկանցից պակաս չեն:

Ուրիշ բան է այն երկրները, ուր այդ ճանա-
պարհը որ և իցէ պատճառով անյարմար է, ուր
սովորութիւնն է կայ ընկերութիւնների հիմ-
նելու, և մանաւանդ կուսակցութիւն կաղմուելու:
Այդպիսի երկրներում, յայտնի բան է կանայքը,
չը կարողանալով միաբան գործունէութեան վերայ
յոյս դնել, հարցը առաւել նեղ են դնում. նրանցից
իւրաքանչիւրը իւր անձնական դարգացմամբ ու-
ղում է հասնել անձնական անկախութեան աղա-
մարդիկից: Եւ ինձ նիւթապէս կապահովեմ, ա-
սում և այդպիսի կիներ, իմ սեփական աշխատան-
քով և այն ժամանակ էլ ամենին տղամարդի օգ-
նութեանը կարող չը լինելով, ես ազատ կը լի-
նեմ: Այդ հաշիւը շատ ճիշդ է, բայց այստեղ գործը
առանձին անձների վերայ է, որոնք և յիշեմ կա-
րող են հասնել իւրեանց անկախութեանը: Բայց
մնացած կանայքը, որոնք անձամբ և առանձին
չեն կարող դուրս գալ այդ դրութենից, նոքա ինչ
անեն:

Կանանց հարցը այն ժամանակ կը համարուի
վճռուած, երբ որ կանանց դրութիւնը կը փոխուի:
Ահա այս է զանազանութիւնը այն ճանապարհ-
ների մէջ, որ ընտրել են մի կողմից Ամերիկայի և
Անգլիայի կանայքը, իսկ միւս կողմից Ռուսաս-
տանի կանայքը: Ահա այդ պատճառով, կարծում
ենք մենք, Յիրիթում, այդ կանանց լուսաւո-
րութեան կենդանութեան, այդքան շատ կանայք կան
Ռուսաստանից և այդքան փոքր Ամերիկայից և
Անգլիայից: Սակայն այդ վերջինները (Ամ. և Անգլ.)
իրանց երկրումն էլ հնար ունեն բարձր ուսում
տալական: Գերմանիան այդ երկու ճանապարհ-
ների մէջ տեղն է բռնել: Ֆրանսիացի կանանց
բացակայութիւնը Յիրիթի համալսարանում կա-
րելի էր բացատրել Ֆրանսիացուց ատելութեամբը
գէտի ամէն բան, որ գերմանական է: Եթէ լինէին
Ֆրանսիացի—ուսանողուհիք գոնէ նոյն իսկ Ֆրան-
սիական համալսարաններում: Բայց նոքա հա-
մարեա այնտեղ էլ չը կան: Նոքա ես աւելի գե-
րադատում եմ գործնական վճիռը կաղմնելով կանանց
ընկերութիւններ, որոնք, օրինակի համար Փարիզի
պալատական ժամանակ կաղմեցին Սենայի ամա-
գօնների կանանց գունդը:

Ներողութիւն խնդրելով ընթերցողից եթէ ես
յօդները նորան այս բոլոր մանրամասնութիւն-
ներով, եւ կամեմունք զարձեալ քանի մի թուա-
նշաններ բերել, որոնք հետաքրքիր են մանաւանդ
մեզ համար: Եթէ մեղանում մի աղջիկ, օրինակի
համար, կը ցանկանայ այստեղ գալ, ամէն կողմից
նա կը լսի միայն այս, թէ՛ ինչպէս, աղջիկը գը-
նում է մանկա, և այդպէս հեռու: Զէ, այդ ան-
կարելի է և այլն: Եւ շատ անգամ այդ մի ծանր
արգելք է լինում այն կանանց համար, որոնք
վճռում են մի այդպիսի ճանապարհորդութիւն անել
միայն որ և իցէ մինի համաձայնութեամբ: Բայց
այժմ նայեցէ՛ք թուանշանների վերայ և դուք կը
տեսնէք, որ այստեղի կանանց մի նշանաւոր մասը
օրերորդներ են 114 կանանցից միայն 21 ամուս-
նացած են, իսկ մնացած 63 օրերորդներ են: Այդ

